

та політико-правовий статус Гетьманщини (друга половина XVII – перша чверть XVIII ст.)// Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали шостих Всеукраїнських історичних читань. Книга 1. Київ – Черкаси. 1997.

³⁶Струкевич О.К. Політикокультурні орієнтації козацької старшини Гетьманщини середини XVIII ст. у загальноєвропейському контексті.//Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали шостих Всеукраїнських історичних читань. Книга 1. Київ – Черкаси. 1997.

³⁷Смолій В.А. Українська козацька держава.// Укр.істор. журн. – 1991. – № 4. – С.5 – 19.

³⁸Когут Зенон. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. – К., 1996.

³⁹Zenon E. Kohut. Russian Centralism and Ukrainian Autonomy. Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s – 1830s. – Cambridge (Mass.) : Harvard Ukrainian Research Institute. – 1988. Див.: Камінський Є.С. З Когут. Російський централізм і українська автономія. Імперське поглинення гетьманства. 1760 – 1830-ті рр.// Укр.істор.журн. – №11. – 1991.

⁴⁰Сергійчук В. Байда-Вишневецький – ратник української землі//Дніпро. – 1989. – №2.; Денисенко А. Козацький гетьман Байда Вишневецький// Київська старовина. – 1992. – № 1.; Замлинський В. Гетьмани у боротьбі за суверенітет і державність

України//Київська старовина. – 1992. – № 4.; Замлинський В. Стисла хронологія козацьких гетьманів // Київська старовина. – 1993. – № 3.; Кучерук О. Козацькі гетьмани //Пам'ятки України. – 1990. – № 2.; Яковлева Тетяна. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття; Причини і початок Руїни. – К., 1998.

⁴¹Гуржій Олександр. Гетьман Іван Скоропадський. – К.,1998.

⁴²Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.:(Волинь і Центральна Україна). – К., 1993.

⁴³Путро А.И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития). – К., 1988.

⁴⁴Липинский М. А.Новые данные для истории Екатерининской Комиссии о сочинении проекта Нового Уложения//ЖМНП. – 1887. – июнь. – С.246.; Авсеенко В.Г. Малороссия в 1767 году. Эпизод из истории XVIII столетия. – К.,1864.; Його ж: Малороссийское шляхетство в 1767 году. Новые материалы из истории XVIII века//Русский вестник. – 1863. – Т.46.; Теличенко И.И. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской Комиссии. – К.,1891.; Максимович Г.А. Выборы и наказания в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г. – Нежин, 1917.

Мирослав БОРИСЕНКО

Київ

ІДЕОЛОГІЧНА КРИЗА БІЛЬШОВИЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1920-х років

Головним споживачем революційної літературної продукції в 1917 – 1920 рр. були представники нижчих соціальних верств, мистецькі смаки яких були невибагливими. До того ж, не існувало наукової критики, а лише політична. Після війни і встановлення НЕПу на зміну “широким масам робітничого читача” у міста починають повертатися люди, для яких книги були джерелом мудрості. Представники цієї читацької групи були малочисельними, але внаслідок своєї високої освіченості вони звичайно відігравали визначну роль в культурному житті країни. Несприйняття

нової літератури представниками старшого покоління українських інтелектуалів свідчить, зокрема, трактування тогочасного мистецького процесу відомим літературознавцем С.Єфремовим. Зважаючи на його суб'єктивізм в оцінці літератури початку ХХ ст., потрібно наголосити, що в данному випадку С.Єфремов користувався загальними науковими методами і його твердження є достовірними. Він доводив існування кризи в українській літературі 1920-х рр., виходячи із значної диспропорції між прозовими та поетичними творами, що стала характерною для того періоду¹.

Поява нових тенденцій в українській культурі, що пізніше стає основою радянської літератури доби соцреалізму, були викликані іншими причинами, про які С.Єфремов не говорить. Підкультура маргіналів була потужним культурним пластом, що ліг в основу естетики тоталітарної культури з її орієнтацією на люмпенізовану свідомість людей, висмикнутих зі своїх біографій². В тогочасній пресі цю групу населення презирливо називали “міщанством”, хоча цей прошарок становив основу радянської системи, оскільки саме середній клас, як найбільш консервативний, був джерелом формування радянського бюрократичного апарату.

У літературі нової доби стало помітним одне об’єктивне явище – обвальний потік графоманської, заполітизованої макулатури, що все активніше претендувала на визначальну роль у мистецтві.

Особливо вражала своїм розмахом відкрита кон’юнктура. Про графоманство, що затопило літературу початку 20-х років, писав Б. Антоненко-Давидович: “Але молодий автор здебільшого не такий уже й наївний, що б не знати, на що саме тепер є попит; він знав, що тепер всякими квітоньками редакторові туману не напустиш, що всі оті “місяченьки з карими очима й коханнячком” – то тепер “гнила риба”, яку соромно показати своєму споживачеві. Треба, мовляв, свіжішого краму. І ось молодий автор, упріваючи, широко тягне до своєї творчості залізо, бетон, трактори, радіо”³. Розуміли це тоді навіть офіційні критики. Однак, вони постійно впадали в крайнощі. З одного боку, намагались стримати цю лавину, з іншого – не могли перешкоджати залученню широких мас до мистецької роботи.

Б. Антоненко-Давидович писав, що в 1922р. під час загального перепису населення в Києві близько 10 тисяч осіб вказали своїм професійним заняттям літературу⁴. Ця цифра вражає і свідчить, наскільки великою стала проблема графоманства для української літератури, коли було зруйновано усю систему природнього відбору талантів.

Не можна не погодитись з твердженням представників радянського літературознавства про те, що соціальні зміни 1917 – 1920 рр. створили умови для широкого розвитку творчості мас⁵. Однак, при цьому залишалося поза увагою те, що творчість не може існувати в масовому масштабі без внутрішньої фільтрації недосконалих й відверто кон’юнктурних

творів. Усунувши внутрішнього літературного “цензора” у вигляді наукової об’єктивної критики, зламавши моральні принципи, декларуючи на словах вседозволеність у творчості, більшовицька влада створила всі умови для процвітання пристосуванців у літературі.

Прояви кризи досить чітко проявилася у 1923 р. під час відвідин Києва харківськими літераторами. За спогадами Б. Антоненка-Давидовича, їх усіх вразив В. Коряк своєю денаціоналізованою позицією. “Володимир Коряк, – згадував він, – котрий неабияк образився за те, що хтось з киян назвав гартованців українськими письменниками й з апломбом заявив: “Ми не українські – ми пролетарські письменники”⁶. Це наочно свідчить, що група харківських письменників у власній самооцінці користувалась приматом класового над національним. Можливо, саме тому ця зустріч і не досягла тієї мети, яку ставили перед собою харків’яни, а саме - об’єднання літературних сил України. Хоча була дуже корисною в плані особистих знайомств та контактів.

Про це може свідчити привітальний лист киян з нагоди приїзду групи харківських письменників, надрукований у додатку до “Вістей ВУЦВК” “Література. Наука. Мистецтво”. В ньому київські письменники підкреслили, що вони не представляють єдиної організації, однак вітають харків’ян не тільки як “переконаних ідейних робітників, що в переходову добу працюють над будівництвом соціалістичної культури – вітаємо таланти, майстрів слова, що яскраво й світло відбивають ритм сучасного життя ...”⁷ Звичайно, вони мали дуже багато різного й на перший погляд навіть протилежного, однак і одні й другі були частиною єдиного явища – нової української літератури – й тому ділити їх не зовсім доречно. Недарма пізніше між багатьма з них з’явилися міцні професійні, а згодом і дружні стосунки.

Незабаром “Гарт”, “Плуг”, “Березіль” і театр ім. Г. Михайличенка підписали угоду про створення блоку на марксистських позиціях⁸. Так званий, жовтневий блок у мистецтві. Проте це була лише декларація про наміри, про створення єдиної організації не йшлося.

В часи, коли розгоралася дискусія з приводу об’єднання та аналізувалися результати зустрічі харківських і київських письменників, багато хто з них почав усвідомлювати справжню причину організаційної гарячки. Такою

причиною стала якісна криза тогочасної літератури. Автори, незважаючи на повну монополію та масовану підтримку з боку партійних органів, почали втрачати свого читача. Особливо непотрібним тогочасному читачеві здавались постійні суперечки з приводу “пролетарської літератури”, “марксистських позицій в мистецтві”, “комуністичної культури” та інш. За обговоренням цих ефімерних завдань ідеологи від літератури забували про мистецьку вартість і, якщо в 1917 – 1920 рр. такі дискусії були новими й викликали пошвавлення серед читацької аудиторії, то з часом вони просто набридли, оскільки нічого нового не несли.

Так, один з сучасників писав, що “Плуг” став в очах міщансько-службового оточення національно-українським центром. Літературні вечірки, що починаються при 700 слухачів після читання творів залишається 100 – 50. Під час доповіді чулися вигуки з аудиторії “Література має бути вільною”, а тезу про ліквідацію жовтнево-комуністичної літератури було зустрінuto оплесками⁹. Читач таким чином просто відійшов від нав’язуваної ідеологізації літератури й це особливо лякало плужан. Саме це й стало причиною пошуку об’єднавчих форм.

Втрата аудиторії була проблемою не тільки “Плугу”, а й “Гарту”. В рубриці Блок-Нот “ЛНМ” була вміщена розповідь В.К. (ймовірно В.Коряка) про об’єднану вечірку цих двох організацій, що відбулася 19 листопада 1923 р. в приміщенні редакції газети “Вісті ВУЦВК”. В ній автор писав про реакцію аудиторії: “Варто зазначити, що частина публіки була дуже занепокоєна промовою т.Блакитного, який зауважив, що нині годі говорити про “українську культуру”, що нині ми є свідками кінця “української літератури”, і що на руїнах старих національних класових мистецтв твориться інтернаціональне жовтневе мистецтво. В залі навіть були вигуки: “Творчість не може бути класовою, творчість вільна”.

Зате оплесками частини аудиторії було зустрінuto фразу т.Пилипенка про те, що комуністичної культури ще немає”¹⁰.

Частина українських письменників поспішила трактувати таку ситуацію як поправління читацької аудиторії, що насправді не відповідало дійсності. Після такого висновку керівництво літературних організацій прийняло рішення спрямувати свою діяльність на робітниче та селянське середовище. Те, що міська інтелігентська читацька аудиторія не

сприйняла нового українського письменства, свідчить про велику кризу заідеологізованої літератури початку 20-х років.

І справді, незважаючи на проголошення культурної революції й голосних запевнень більшовицьких лідерів, що пролетаріат став головним господарем мистецьких надбань, особливого зацікавлення книгою в пролетарському середовищі не було. Є. Добренко, посилаючись на Клейборна, пише, що особливого розквіту читацької маси немає, читач переважно постійний¹¹.

Під навалом агітаційної літератури виділяється спочатку невелика, але згодом все більша група письменників, котрі стають осторонь від політики літературних маніфестів. Це представники молодшого покоління українських літераторів, що пройшли війну та революцію, і час формування яких припав саме на ці тяжкі роки. Їхня творчість, що спочатку мала неабияку оптимістичну енергетику (світле майбутнє, рівність, братерство, свобода), згодом набуває рис гострого психологічного конфлікту, в основі якого лежало несприйняття частиною молодшого покоління оточуючої дійсності.

Ті, хто ще кілька років тому оспівував “загірні комуни”, барикади, атаки, героїку революційних днів, тепер часто-густо впадають в ліричний настрій, за яким вгадується невлаштованість авторів, їх нерозуміння світу, будівничими якого їх називали. Молодий поет революційної доби Євген Григоруk в 1923 р. якраз висловив настрої частини молоді:

...А од нудьги посохло в роті.

І жить не жить усе одно¹².

Причиною внутрішньої кризи частини молодих літераторів були психологічні, соціальні та національні зміни в суспільстві, які накладались одна на одну й призводили до глибинних внутрішніх конфліктів. У основі такого конфлікту стало протиріччя між індивідумом та суспільством. Письменник найбільш повно акумулює в собі власні та притаманні цілому поколінню відчуття, і потім шляхом символічного кодування може донести їх до найширшої аудиторії. Відповідно він має відчувати більш гостро всі невидимі процеси в суспільстві й найбільш повно може відобразити їх на папері.

Література 20-х років дає змогу оцінити реальний стан суспільної адаптації цілого покоління й визначити процеси, що не піддаються аналізу виключно історичними методами.

Показовими у цьому відношенні може бути збірка новел М.Хвильового “Сині етюди”, що була надрукована в 1923 р., та повість “Санаторійна зона”. На цих творах слід зупинитись більш детально, оскільки вони найбільш повно й одними з перших відобразили складну соціально-психологічну ситуації в Україні в перші мирні роки. Чи не вперше в українській літературі нового часу постала проблема “зайвих людей”. Велика кількість сильних творів цієї тематики говорить про те, що в цей період автори самі переживали відчуття подібні до своїх героїв. З цього приводу українська дослідниця В.Агеєва слушно зазначала: “Революційний порив, героїка громадянської війни змінилися “сірою” буденністю, невлаштованістю, соціальними контрастами непевської дійсності. Мрійники, романтики революції, лицарі й фанатики боротьби, охоплені полум’яним нетерпінням підігнати історію, одним стрибком, одним шаленим зусиллям переміститися з брудної ненависної сучасності в світле, утопічно-гармонійне майбутнє, всі вони почувались в цій дійсності зайвими. Після громадянської війни, за висловом одного з героїв “Санаторійної зони”, “всюди якимось посіріло”¹³.

З іншого боку, помітною стає також і криза національної та соціальної самоідентифікації у багатьох письменників молодшого покоління. Більшовицькі гасла, що привели їх у революцію, насправді виявилися лише ширмою для невеликої групи людей, що використовувала їх для досягнення власних цілей, маніпулюючи обдуреним народом у боротьбі за владу. Таке явище було настільки поширеним, що зачепило всі літературні спілки та напрямки. Так, Г.Черниш писала про Аспанфут та його лідера М.Семенка: “Аспанфут узяв на себе місію “наукової” розробки всієї структури нового життя. Але тут-то Семенко зіткнувся з істинним ворогом – міщанством нової формації, демагогією, що заявила нібито новий побут уже створений. У порівнянні з цим ворогом усі ті, з ким воював Семенко раніше, були так би мовити, уявними ворогами”¹⁴.

Яскраві психологічні портрети місцевого партійного керівництва та й усього більшовицького апарату почали з’являтися в творах М.Хвильового, пізніше в прозі Б.Антоненка-Давидовича, В.Підмогильного. В рецензії на новели М.Хвильового П.Христовий писав: “Міщанство зростається з новим побутом, але не піднімається до нього, а навпаки –

стягає його до своїх, міщанських, низин. Прикрашує кімнати Карлом Марксом (вважаючи його за великого чиновника з Петербурга), викида в свята на вулиці червоні прапори, відучується дивитись на комуністів та на Радянську владу, як на “їх” і починає залюбки вживати всюди “ми” і “наше”¹⁵.

В.Агеєва вважає, що антиміщанський пафос тодішнього мистецтва (дуже сильний він і в М.Хвильового) відкинути, звичайно ж, не можна. Нищівний сарказм митця спрямований проти того паразитуючого прошарку, що одразу ж за кілька років присмоктався до правлячої партії, проти паталогічно розмноженого радянського бюрократизму, всіх цих лінивих і своєкорисних “совслужачих”, “радбурів” і “комунбурів” від яких революції “тільки чадить” (П.Тичина)¹⁶.

Дуже тяжко було змиритися багатьом з молодих письменників, що їхній ідеал, насправді виявився знярядям того класу, який вони ненавиділи більше за буржуазію – міщанства. В революційно налаштованих колах українських письменників термін “міщанство” перетворюється на найбільш образливу лайку одразу після прийняття НЕПу.

Загалом, синдром відчуття власної невлаштованості серед молодого покоління після значних соціальних зрушень, війн, революцій тощо є закономірним явищем, описаним в літературі. Так, Еріх Марія Ремарк дуже точно описав становище молодого покоління, що пройшло всі страхіння Першої світової війни. Весь їх життєвий досвід обмежувався окопними навичками. Один з героїв Ремарка запитував себе, чи здатне його покоління на щось ще, крім солдатчини. Молоді люди формувались в умовах примітивно-первісного існування, де основним завданням було вижити в найскладніших умовах, відповідно відчуття притуплялись, їх охоплювала загальна апатія. Це покоління стає осторонь від сучасності, воно намагається якимось повернути увагу до себе, але галасливі випадки та заклики залишаються незрозумілими. Девальвація духовних цінностей молодого покоління 1920-х років стає головним мотивом творчості багатьох письменників.

Враховуючи те, що подібні ознаки були природні для групи західноєвропейських письменників, котрі отримали назву “втраченого покоління” (сюди можна віднести такі найвизначніші імена, як Р.Олдінгтон, Е.Ремарк, Ф.Фіцджеральд та інші), можна зробити

висновок, що такий настрої був притаманий усій європейській літературі і, відповідно, зачепив і Україну.

Криза в українській літературі повоєнного періоду була викликана передусім конфліктом

між відголосками українського національно-культурного відродження й встановленням тоталітарного режиму. Цей зовні невидимий конфлікт врешті-решт мав перерости у відкриту боротьбу, що і відбулося в середині 20-х років в Україні.

¹Сфремов С. Історія українського письменства. – Нью-Йорк, 1988. – С.339.

²Добренко Е. Метафора влади. Література сталинської епохи в історическом освещении. – Мюнхен, 1993. – С.17.

³ Антоненко-Давидович Б. Здалека й зблизька. – К., 1968. – С.209.

⁴Там само. – С.68.

⁵Корсунська Б. Масова революційна поезія Жовтня. – К., 1960. – С.16.

⁶Антоненко-Давидович Б. Здалека й зблизька. – К., 1968. – С.181.

⁷Радянський культурний фронт //Література. Наука. Мистецтво. 1923. – №9 (12 грудня).

⁸ На фронті культури //Література. Наука. Мистецтво. – 1923. – №10. (9 грудня)

⁹Божко С. До питання про Жовтневий блок в літературі та взаємини між Плугом та Гартом // Література. Наука. Мистецтво. – 1923. - №8. (2 грудня).

¹⁰Блок-Нот “ЛНМ” //Література. Наука. Мистецтво. – 1923. – №8. (2 грудня).

¹¹Добренко Е. Формовка советского читателя. – СПб., – 1997. – С.49.

¹²Червоний декламатор. – Харків, 1923. – С.6.

¹³Агеева В. “Зайві люди” у прозі М. Хвильового // Слово і час. – 1990. – №10. – С.3.

¹⁴Черниш Г. Міф про Михайля Семенка чи міф про Лео Крігера // Прапор. – 1988. – №6. – С.78.

¹⁵Христовий П. Соціальні мотиви в творчості М.Хвильового. //Червоний шлях. – 1924 – №4 –5. – С.263.

¹⁶Агеева В. Вказ. праця. – С.4.

Євген НАЗАР'ЄВ
Маріуполь

ПРО ПИТАННЯ ПРОТОГЕНЕЗУ ГРЕКІВ УКРАЇНИ

Для історичної, етнологічної науки є важливим відтворення історії, походження етнічних спільнот України загалом і окремих її регіонів на підставі комплексних досліджень. З'ясування головних етапів формування окремих етнічних спільнот на території України важливе не лише з позиції правильного висвітлення проблем етнічної історії етнікосів України, але й для розуміння етнополітичних моментів у сучасних національних процесах. Суттєвим вбачаємо також інше. Копітке вивчення етнічної своєрідності населення України, складає основні компоненти кожного історико-етнографічного дослідження. Водночас, незважаючи на велике значення окресленого кола проблем, вони дотепер вивчені недостатньо.

З огляду на ці причини, вчені, намагаючись заповнити відомі прогалини в знаннях,

продовжують займатися вивченням національних меншин нашої держави. Греки України у поле зору дослідників потрапили давно. Інтерес до грецької діаспори особливо активізувався в останнє десятиріччя, що пов'язується з новою внутрішньою етнополітикою уряду України. У період, коли були створені умови для якісної зміни у національній свідомості людей, з'явилися роботи В.Наулка¹, В.Борисенко², Н.Терентьевої³, Л.Якубової⁴, М.Араджіоні⁵ та ін. Греків України досліджують також греки метрополії. Однак, існує певна різниця в підході до висвітлення етнічної історії греків Українського Приазов'я серед українських та грецьких дослідників. Дослідники обох країн (України та Греції) сприйняли уведення до наукового обігу терміну “маріупольські греки”. Термін існує мало не з часу пере-